

Anatolij ROMANIUK

Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki

anatoliy.romanyuk@gmail.com

EWOLUCJA OPOZYCJI POLITYCZNEJ NA UKRAINIE

ABSTRACT Evaluation of Parliamentary Opposition in Ukraine

The article presents the evolution of the political opposition in Ukraine. The author provides the legal basis for the formation and activities of the political opposition and their evolution, as well as the factors facilitating functioning of the political opposition – a form of government and electoral system. We consider four stages evolution of the political opposition. The parliamentary and non-parliamentary forms of opposition are also discussed.

Key words: political opposition, parliamentary opposition, non-parliamentary opposition, political authority, dissidents

Słowa kluczowe: opozycja polityczna, opozycja parlamentarna, opozycja poza-parlamentarna, władza polityczna, dysydenci

Problem kształtowania się i funkcjonowania opozycji politycznej był przedmiotem wielu badań. Istniejące publikacje przyjmują przeważnie formę przedstawienia problemu i zarysowania pewnego zagadnienia, w szczególności prace S. Bondar¹, W. Wareńki², D. Zubryckiej³. Problem instytucjonalizacji opozycji na Ukrainie stał się

¹ С. Бондар, *Критерії опозиційності в політичній системі України*, „Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філософія, Політологія, Соціологія” 2007, nr 7-8, s. 344-350.

² В. Варенко, *Зародження та розвиток політичної опозиції в Україні у 1991-2002 рр.*, „Освіта регіону: Політологія, психологія, комунікації” 2008, nr 1, s. 59-63.

³ Д. Зубрицька, *Розумна соціальна дієвність у програмах опозиційних політичних партій*, „Збірник наукових праць. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку” 2009, nr 21,

предметом badań T. Tkaczенko⁴ i W. Syczowa⁵. Zasady prawne działalności opozycji ukraińskiej zostały zanalizowane w publikacjach I. Pawlenko⁶. Formatem opozycji parlamentarnej zajęli się w swoich publikacjach S. Kononczuk, O. Jarosz⁷ i W. Czumak⁸. Typologie opozycji omówili N. Winnyczuk⁹ i F. Rudycz¹⁰. Problemy funkcjonowania opozycji politycznej na Ukrainie zostały przedstawione m.in. w monografii Z. Białobłockiego¹¹ i publikacjach J. Szwedy¹².

Pojęcie opozycji politycznej na Ukrainie najczęściej definiuje się następująco: *całokształt sił politycznych, które przeciwstawiają jedne poglądy bądź działania w polityce innym lub prowadzą działalność wymierzoną przeciwko oficjalnemu kursowi państwa, partii znajdującej się u władzy i proponują politykę alternatywną, inny sposób rozwiązania problemów*¹³. Faktycznie definicja ta postrzegana jest jako uniwersalna i obejmuje opozycję parlamentarną i pozaparlamentarną. Natomiast tradycja europejska główny akcent kładzie na opozycję parlamentarną, ponieważ parlament w krajach demokratycznych jest najważniejszą areną, na której przedstawiany jest, broni i realizowany interes społeczny, co też właśnie stanowi obszar polityki. Niewątpliwie działalność polityczna istnieje również poza parlamentem, jednakże jest ona przeważnie organizowa-

s. 71-76; таж, *Теоретико-методологічні основи діяльності політичної опозиції*, „Вісник Львівського національного університету імені І. Франка. Серія: філософсько-політичні студії” 2010, nr 1, s. 205-210.

⁴ T. Tkaczенko, *Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту*, „Політичний менеджмент” 2007, nr 5, s. 40-45.

⁵ В. Сичова, *Інституалізація політичної опозиції як чинник оновлення системи державного управління України*, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2009, [online] <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/doc/1/07.pdf>.

⁶ І. Павленко, *Діяльність позапарламентської політичної опозиції та можливі форми її правового регулювання*, [online] <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Desember/09.htm>; tenże, *Правовий статус опозиції. Досвід розвинутих демократій і українські перспективи*, „Політичний менеджмент” 2005, nr 5, s. 16-30; Р. Павленко, *Опозиція: права і повноваження*, „Людина і політика” 2002, nr 4 (22), s. 3-10.

⁷ С. Конончук, *Парламентська опозиція в Україні. Модель та провадження. Дослідження проблеми*, Київ 2006.

⁸ В. Чумак, *Діяльність парламентської опозиції: корисний досвід для України*, [w:] *Політична реформа очима експертів: значення публічних консультацій*, Міжнародний центр перспективних досліджень, червень 2007 року, Київ 2007, [online] <http://www.icps.com.ua/files/articles/46/79/VChumak.pdf>.

⁹ Н. Вінничук, *Типологія політичної опозиції*, „Політичний менеджмент” 2007, nr 3, s. 51-59.

¹⁰ Ф. Рудич, *Політична влада і опозиція в Україні: методологічний контекст*, „Віче” 2013, nr 17.

¹¹ З. Бялоблоский, *Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи*, Львів 2013.

¹² Ю. Шведа, *Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні*, Львів 2010; tenże, *Партійна система України: стан, тенденції та перспективи розвитку*, „Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки” 1999, nr 1, s. 198-201.

¹³ *Політична енциклопедія*, red. Ю. Шаповал i in., Київ 2012, s. 513.

na przez partie polityczne, które opierają się na poparciu obywateli i – co jest równoznaczne – są reprezentowane w parlamencie.

W przypadku krajów znajdujących się w okresie przejściowym, do których należy Ukraina, mamy do czynienia z nieliniowym kształtowaniem się procesu politycznego. Brak stałego systemu politycznej strukturyzacji i ustalonych podziałów społeczno-politycznych prowadzi do zaburzeń w relacjach między głównymi grupami społecznymi i aktorami politycznymi. Wskutek tego fenomen opozycji politycznej rozszerza się na aktorów działających nie tylko w parlamencie, lecz także poza nim. W tym kontekście mamy do czynienia z partiami, które mogły znaleźć się w parlamencie, ale po kolejnych wyborach nie trafiły do parlamentu (Postępowa Partia Socjalistyczna Natalii Witrenko¹⁴, Zjednoczona Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy – SDPU(o)¹⁵), oraz z partiami, które dopiero powstały i pragną znaleźć się w parlamencie (OZ „Swoboda” przed 2012 r.¹⁶). Jesteśmy przy tym zdania, że opozycja polityczna na Ukrainie to opozycja parlamentarna, która w pewnych warunkach zmuszona jest uciekać się również do działań pozaparlamentarnych. Jednakże zdarza się to tylko wtedy, gdy praktyka parlamentarna nie pozwala opozycyjnym frakcjom realizować swoich funkcji (przykładem takiego stanu rzeczy może być akcja „Ukraina bez Kuczmy”¹⁷). Natomiast pozaparlamentarne formy aktywności aktorów, którzy nie są reprezentowani w parlamencie, są ograniczone.

Dla adekwatnego zdefiniowania pojęcia *opozycji* ważna jest zawartość treściowa pojęcia *władzy*. Od momentu ogłoszenia niepodległości ukształtowała się na Ukrainie półprezydencka forma rządów, która okresowo poddawana była modyfikacjom pod wpływem różnorodnych czynników. Z. Białobłocki w oparciu o twórczy dorobek R. Elgie i na podstawie analizy wzajemnych relacji uprawnień między prezydentem, rządem i parlamentem w ramach półprezydenckiej konstrukcji rządzenia Ukrainą wyodrębnił następujące etapy: 1) od sierpnia 1991 r. do czerwca 1995 r. – system prezydencko-parlamentarny

¹⁴ Postępowa Partia Socjalistyczna Ukrainy (Прогресивна соціалістична партія України, PSPU) została założona w 1996 r. W wyborach parlamentarnych 1998 r. otrzymała 4,05% głosów. We wszystkich kolejnych wyborach miała wynik zbyt niski, by wejść do parlamentu. Członkowie partii brali aktywny udział w wielu prorosyjskich i antyzachodnich akcjach masowych, przeważnie na Krymie oraz na południu i wschodzie Ukrainy.

¹⁵ SDPU(o) została założona w 1990 r., obecną nazwę nosi od 1996 r. W wyborach parlamentarnych 1998 r. i 2002 r. partia dostawała się do Rady Najwyższej i wchodziła w skład „partii władzy”. Podczas kolejnych wyborów nie zdołała przekroczyć progu wyborczego, chociaż brała aktywny udział w szeregu politycznych akcji jako siła opozycyjna.

¹⁶ Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Swoboda” zostało zarejestrowane w 1995 r. Przez dłuższy czas „Swoboda” była najbardziej zauważalną opozycyjną nacjonalistyczną siłą polityczną. Po raz pierwszy zdołała wprowadzić deputowanych do parlamentu w 2012 r. (10,74%).

¹⁷ „Ukraina bez Kuczmy” – cykl protestów w Ukrainie w latach 2000–2001, zmierzających do wymuszenia dymisji prezydenta L. Kuczmy. Podstawą wystąpień opozycji było ogłoszenie w parlamencie 28 XI 2000 r. przez O. Morozę (lidera Socjalistycznej Partii Ukrainy) materiałów, które oskarżały Kuczmę o zamówienie porwania i zabójstwa opozycyjnego dziennikarza H. Gongadze. Wystąpienia opozycyjnych działaczy politycznych miały miejsce zarówno w parlamencie, jak i poza nim. Ogółem w akcjach brały udział dwadzieścia cztery partie polityczne i organizacje społeczne pod hasłem „Chcemy prawdy”. Apogeum akcji protestacyjnych stały się masowe starcia manifestantów i funkcjonariuszy struktur siłowych 9 III 2001 r.

i faza dominacji parlamentu w systemie półprezydenckim, system zrównoważonego przywództwa, w którym następowały naprzemiennie okresy prezydenckiego, gabinetowego, a także rozdzielnego rządzenia; 2) od czerwca 1995 r. do czerwca 1996 r. – system prezydencki i faza dominacji prezydenta; 3) od czerwca 1996 r. do marca 2006 r. – system prezydencko-parlamentarny, system dominującego przywództwa, kiedy prezydent dominował nad premierem; 4) od marca 2006 r. do października 2010 r. – system gabinetowo-prezydencki, system zrównoważonego przywództwa, w ramach którego następowały naprzemiennie okresy prezydenckiego, gabinetowego i rozdzielnego rządzenia: a) od sierpnia do października 2006 r. – system zunifikowanej większości; b) od października 2006 r. do marca 2010 r. – system podzielonej większości; c) od marca do października 2010 r. – system zunifikowanej większości; 5) od października 2010 r. – system prezydencko-parlamentarny (podobny do tego, który istniał w okresie od czerwca 1996 r. do marca 2006 r.) – system zunifikowanej większości¹⁸.

Przyjmując daną klasyfikację za konstrukcję roboczą, powinniśmy ją uzupełnić o etap ostatni – 21 lutego 2014 r. parlament uchwalił Ustawę Ukrainy № 742-VII „O przywróceniu poszczególnych postanowień Konstytucji Ukrainy”, który przywrócił w kraju rządy gabinetowo-prezydenckie z systemem zrównoważonego przywództwa, zamykając jednocześnie etap poprzedni. Należy podkreślić, że aktualny – ostatni etap w tym momencie trudno sklasyfikować z następujących powodów: po pierwsze, od razu po ucieczce W. Janukowycza i upadku jego reżimu zostały ogłoszone przedterminowe wybory prezydenckie i funkcję głowy państwa pełnił Przewodniczący Rady Najwyższej Ukrainy O. Turczynow; po drugie, zaistniał potężny kryzys polityczny, który objął m.in. również parlament, uwarunkowany przez szereg politycznych wydarzeń oraz zmianę znaczenia głównych aktorów politycznych; po trzecie, okupacja Krymu i konflikt wojskowy w obwodach donieckim i ługańskim. Wychodząc od typologii półprezydenckiej formy rządów, którą zaproponowali M. Shugart i J. Carey, możemy skonstatować, że w okresie niepodległości władza polityczna na Ukrainie przybierała formy: prezydencko-parlamentarną, gdy w systemie relacji między organami władzy dominował prezydent – od 1991 r. do 2006 r. i od listopada 2010 r. do lutego 2014 r., oraz gabinetowo-prezydencką, gdy była reprezentowana przez głowę państwa i dominujący rząd, opierający się na parlamentarnej większości – od 2006 r. do listopada 2010 r. i od 28 lutego 2014 r. Odpowiednio do tego określenie opozycji jako instytucji, która przeciwstawia się władzy, będzie ulegało modyfikacji i musi uwzględniać na pierwszym etapie przeciwstawienie się prezydentowi, na drugim natomiast – rządowi.

Drugim ważnym wyróżnikiem opozycji politycznej jest charakterystyka, w myśl której opozycja to mniejszość w stosunku do większości parlamentarnej formującej lub popierającej władzę¹⁹. Wskaźnik ten łatwo określić w przypadku, gdy w parlamencie sformowano parlamentarną większość, i dość trudno, gdy nie przewidziano samej in-

¹⁸ З. Бялоблочкий, *Стабільність...*, s. 213-214.

¹⁹ W krajach europejskich kryterium mniejszości nie zawsze może być prawomocne, ponieważ w wielu krajach Europy istnieją rządy mniejszości. W Konstytucji Ukrainy (art. 114) przewidziano, że rząd formuje wyłącznie większość deputowanych ludowych.

stytucji większości parlamentarnej. Drugi wariant odpowiada tym fazom systemu półprezydenckiego, kiedy głowa państwa dominowała w konstrukcji władzy.

Jako trzeci wskaźnik należy naszym zdaniem rozpatrywać to, w jakim stopniu niemająca władzy mniejszość parlamentarna wykonuje główne zadania opozycji, do których należą: kontrola działalności władzy, krytyka programów i działań oraz proponowanie rozwiązań alternatywnych. Duże znaczenie wprowadzenia komponentu funkcjonalnego do systemu wskaźnikowego określa to, że w ramach społeczeństwa przejściowego dość często mamy do czynienia z dewaluacją albo niepełną realizacją treści zasad demokratycznych. Wiąże się to z tym, że aktorzy sceny politycznej aktywnie posługują się kategoriami typowymi dla paradygmatu demokratycznego, jednakże dosyć często przypisują im szczególną treść. Wskutek tego wyznaczniki formalne („ci, którzy nie posiadają władzy oraz mniejszość w stosunku do frakcji/grup parlamentarnych”) są niewystarczające do pozycjonowania ich jako opozycji; ważny jest komponent funkcjonalny, to on właśnie przesądza o ostatecznej identyfikacji opozycji, wypełniając formalną zgodność z cechami realną treścią.

Kształtowanie się politycznej opozycji na Ukrainie opierało się na pewnej historycznej tradycji oporu wobec systemu sowieckiego. Formalnie pierwsze formy oporu pojawiły się w drugiej połowie lat 50. ubiegłego stulecia. Podstawą ich ukształtowania była chruszczowowska „odwilż” i proces destalinizacji, którego symptomem był m.in. powrót politycznych skazańców z obozów i miejsc wysiedlenia, względna liberalizacja życia społecznego i zmiany w strukturze aparatu represyjnego, a także rozwój edukacji. Pierwsze występujące z protestami organizacje zaczęły powstawać na Ukrainie Zachodniej, której ludność weszła w skład ZSRS najpóźniej i gdzie jeszcze świeża była pamięć o zbrojnym oporze OUN-UPA w drugiej połowie lat 40. i na początku 50. W 1955 r. w Iwano-Frankowsku powstała Zjednoczona Partia Wyzwolenia Ukrainy (Об’єднана партія визволення України, OPWU). W jej skład wchodził młodzi przedstawiciele klasy robotniczej i studenci (aresztowania zaczęły się w 1958 r.). W latach 1957-1962 na terenie obwodów lwowskiego i rówieńskiego działała organizacja Ukraiński Komitet Narodowy (Український Національний Комітет, UNK). W 1959 r. we Lwowie z inicjatywy Ł. Łukjanenki został założony Ukraiński Związek Robotniczo-Chłopski (Українська робітничо-селянська спілка, URSS). W latach 60. i 70. w zachodnich obwodach powstał cały szereg nielegalnych organizacji, które otrzymały nazwę Ukraiński Front Narodowy. Wszystkie wymienione organizacje były zazwyczaj nietrwałe. Próbowaly one zjednoczyć tych, którzy krytycznie odnosili się do rzeczywistości sowieckiej, i wspólnie ocenić stan spraw oraz możliwe warianty postępowania, w tym także protestu; starały się rozpowszechniać krytyczne spojrzenie na system komunistyczny i potrzebę działań alternatywnych w stosunku do form zachowania przyjętych i popieranych przez rządzącą KPZR. Członkowie tych organizacji byli aresztowani i skazywani wyrokami sądów. Największy publiczny rozgłos wywoływała nawet nie ich działalność (wszystkie one były nielegalne i miały charakter lokalny), ale właśnie informacje o ich wykryciu i potępieniu. To dowodziło, że opór wobec władzy sowieckiej istniał i że poszczególni obywatele gotowi byli dla wyrażenia sprzeciwu świadomie poświęcić swoją przyszłość i życie.

Drugim i silniejszym zjawiskiem była działalność „szistdesiatnyków” (dysydentów z lat 60. i 70. XX w.). Grupę tę tworzyli przeważnie pisarze i działacze sztuki: L. Kostenko (ur. 1930), I. Dracz (ur. 1936), I. Switłyčnýj (1929-1992), J. Swerstiuk (1928-2014), I. Dziuba (ur. 1931) i in. Później przyłączyli się do nich: W. Stus (1938-1985), M. Osadczyj (1936-1994), I. Kałyneć (ur. 1939), I. Stasiw-Kałyneć (1940-2012), I. Hel (1937-2011), bracia Mychajło (1930-2013), Bohdan (ur. 1936) i Mykoła (ur. 1945) Horyniowie, W. Moroz (ur. 1936) i in. W styczniu 1970 r. zaczęło wychodzić czasopismo „Ukrajńskijskyj wisnyk”, a w listopadzie 1976 r. w Kijowie powstała Ukraińska Grupa Helsińska. Większość działaczy tego ruchu została aresztowana i uwięziona. Działania dysydentów trudno jednoznacznie rozpatrywać jako formę politycznej opozycji. Ich wystąpienia przeważnie miały na celu krytykę poszczególnych aspektów reżimu komunistycznego, proponowali oni przeprowadzenie pojedynczych reform lub pewnego ich kompleksu, nawoływali do ujawnienia skrywanych faktów z historii lub dezideologizacji w podejściu do wydarzeń historycznych czy tradycji. W każdym razie nie stawiali sobie za cel zmiany istniejącej ekipy rządzącej i zdobycia władzy. Wystąpienia dysydentów były *de facto* odnotowaniem istnienia mniejszości w stosunku do popierającej władze większości, czyli istnienia mniejszości, która nie podzielała poglądów oficjalnych władz. Mniejszość ta nie była w rzeczywistości liczna, lecz funkcjonalnie delegitymizowała rządzącą władzę. W tym kontekście należy również wymienić *de facto* opozycyjny charakter szeregu praktyk społecznych: uczestnictwo części obywateli, zwłaszcza z Ukrainy Zachodniej, w działalności nielegalnych wspólnot religijnych Cerkwi greckokatolickiej, powszechne obchodzenie świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy na przekór oficjalnej polityce ateizmu, a także kultywowanie wielu tradycji (ślub kościelny, chrzciny itp.).

Podstawy prawne działalności opozycji politycznej na Ukrainie stanowią: Ustawa Ukrainy „O statusie deputowanego ludowego Ukrainy” z 1993 r., Konstytucja Ukrainy, Ustawa Ukrainy „O partiach politycznych na Ukrainie” z 5 kwietnia 2001 r. oraz Ustawa „O Regulaminie Rady Najwyższej Ukrainy” z 19 września 2008 r. W ustawie „O partiach politycznych na Ukrainie”²⁰ partiom zagwarantowana została swoboda działalności opozycyjnej, możliwość publicznego wyrażenia i obrony swojego stanowiska w sprawach życia państwowego i społecznego, możliwość wnoszenia do władz państwowych oraz samorządu lokalnego propozycji, których rozpatrzenie przez odpowiednie instytucje jest obowiązkowe, możliwość krytykowania i oceniania działań władzy w środkach masowego przekazu itp. W ustawie o regulaminie²¹ wprowadzono rozdział XIII, poświęcony działalności opozycji parlamentarnej. Między innymi w art. 68.1 podana została definicja opozycji parlamentarnej: *frakcja deputowanych, w której skład wchodzi więcej niż połowa deputowanych ludowych, którzy nie weszli w skład koalicji, a jej [frakcji] przewodniczący bądź zastępca przewodniczącego na posiedzeniu ple-*

²⁰ Закон України „Про політичні партії в Україні”, [online] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.

²¹ Закон України „Про Регламент Верховної Ради України”, [online] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.

narnym Rady Najwyższej złożył oświadczenie o opozycyjności w stosunku do politycznego kursu koalicji oraz/lub sformowanej przez nią Rady Ministrów Ukrainy. Regulamin przewidywał istnienie tylko jednej opozycyjnej frakcji deputowanych lub zjednoczenie opozycyjnych frakcji deputowanych. Artykuł 72 regulaminu przewidywał również możliwość utworzenia przez przedstawicieli opozycji parlamentarnej gabinetu cieni – opozycyjnego rządu. Po orzeczeniu Sądu Konstytucyjnego z 8 października 2010 r. o skasowaniu zmian konstytucyjnych z roku 2004²² Rada Najwyższa uchwaliła nową redakcję ustawy o regulaminie. Deputowani usunęli z regulaminu wszystkie przepisy, które przewidywały tworzenie koalicji i opozycji. Prócz tego została skasowana norma mówiąca o tradycyjnym „dniu opozycji”, która przewidywała opracowywanie przez opozycję porządku dziennego obrad parlamentu w każdą środę.

Celowość przyjęcia specjalnej ustawy o opozycji była przez dłuższy czas omawiana przez przedstawicieli parlamentarnych partii politycznych. Jednym z pierwszych był projekt ustawy „O zorganizowanej opozycji politycznej”, który deputowani J. Tymoszenko i O. Jeliaskewycz przedłożyli 9 lutego 1998 r. do rozpatrzenia przez Radę Najwyższą Ukrainy. W latach 1998-2007 w parlamencie zostało zarejestrowanych osiemnaście projektów ustaw, których celem było uregulowanie działalności opozycji politycznej. 19 marca 2014 r. – w związku z przywróceniem poszczególnych postanowień Konstytucji Ukrainy w redakcji z 2004 r. – został przyjęty w pierwszym czytaniu projekt ustawy nr 4494 „O opozycji parlamentarnej”, przedłożony przez deputowanych W. Nowynskiego, J. Hellera i W. Pysarenkę. W art. 1.3 podano definicję opozycji parlamentarnej: *dobrowolny związek parlamentarny frakcji (frakcji deputowanych) w Radzie Najwyższej Ukrainy i (lub) deputowanych ludowych Ukrainy, którzy nie weszli do większości parlamentarnej, złożyli oświadczenia o przejściu do opozycji i którzy nie zgadzają się z oficjalnym kursem politycznym większości parlamentarnej i Rady Ministrów Ukrainy i (lub) sposobem jego realizacji, sprawują kontrolę nad działalnością większości parlamentarnej i Rady Ministrów Ukrainy, krytykują ich działalność i proponują alternatywny program rozwoju Ukrainy oraz metody jego realizacji*²³. Zgodnie z tą ustawą frakcje deputowanych i poszczególni deputowani, którzy nie weszli w skład większości parlamentarnej i nie złożyli oświadczeń o przejściu do opozycji parlamentarnej, nie będą uważani za przedstawicieli opozycji. Inaczej mówiąc, by należeć do opozycji – prócz niewchodzenia do rządzącej większości trzeba publicznie określić siebie jako przedstawiciela opozycji.

W ukraińskiej politologii obecne są różne podejścia do periodyzacji działalności opozycji. Zdaniem F. Rudycza pierwszy etap zaczyna się w 1990 r. i związany jest z wyborem Rady Najwyższej Ukrainy²⁴. Za podstawę klasyfikacji Rudycz przyjął zasady

²² Trybunał Konstytucyjny uznał, że ustawa nr 2222-IV z 8 XII 2004 r. „O wprowadzeniu zmian do Konstytucji Ukrainy” jest niekonstytucyjna w związku z naruszeniem procedury jej rozpatrzenia i uchwalenia. Oznaczało to w konsekwencji przywrócenie obowiązywania poprzedniej redakcji Konstytucji Ukrainy, która została zmieniona podczas pomarańczowej rewolucji 8 XII 2004 r.

²³ *Проект Закону про парламентську опозицію*, [online] http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf35,01.06.2014.

²⁴ Ф. Рудич, *Політична влада...*

prawne działalności opozycji²⁵. Naszym zdaniem kluczowymi czynnikami kształtowania i działalności opozycji są forma rządów i ustawodawstwo wyborcze. Forma rządów na poziomie konstytucyjnym określa strukturę władzy, system wpływów instytucji władzy – prezydenta i parlamentu – na formowanie rządu, zakres ich uprawnień i miejsce opozycji. Ustawodawstwo wyborcze wyznacza tryb kształtowania parlamentu, jego strukturę i znaczenie aktorów sceny politycznej, którzy dostają się do parlamentu.

W procesie ewolucji opozycji politycznej na Ukrainie możemy wyodrębnić cztery etapy. Pierwszy etap obejmował okres do 1998 r. W tym czasie w kraju funkcjonowała prezydencko-parlamentarna forma systemu półprezydenckiego z dominującą rolą prezydenta w systemie władzy wykonawczej. Wybory do parlamentu odbywały się zgodnie z większością ordynacją wyborczą, co zapewniało wejście do parlamentu znacznej liczby deputowanych pozapartyjnych²⁶ i determinowało słabość głównych partii politycznych. W ramach tego etapu możemy wydzielić dwa podetapy z linią podziału w 1994 r. Początki kształtowania się opozycji politycznej należy odnosić do 1988 r., gdy zrodziła się koncepcja utworzenia masowej organizacji społeczno-politycznej w skali całej republiki. 13 listopada 1988 r. na wielotysięcznym proekologicznym wiecu w Kijowie poeci D. Pawłyczko i L. Taranenko wystąpili z propozycją utworzenia Ludowego Ruchu Ukrainy na rzecz Przebudowy. Niemal równocześnie W. Czornowił zainicjował stworzenie Ukraińskiego Związku Helsińskiego (Українська Гельсінська спілка, UHS), który był przez niego od początku planowany jako partia polityczna; Czornowił był jej współprzewodniczącym, a także współautorem dokumentów programowych, w szczególności „Deklaracji zasad Ukraińskiego Związku Helsińskiego”²⁷, którą ogłosił 7 lipca 1988 r. na 50-tysięcznym wiecu we Lwowie. Jak stwierdził I. Martyniuk, *UHS stał się pierwszą na Ukrainie otwartą opozycyjną wobec KPZR organizacją typu partyjnego*²⁸. W dniach 8-10 września 1989 r. odbył się w Kijowie zjazd założycielski Ludowego Ruchu Ukrainy. W jego pracach wzięło udział 1109 delegatów i prawie 300 zaproszonych gości, w tym 33 deputowanych Rady Najwyższej ZSRS. Na zjeździe oficjalnie ogłoszono utworzenie masowej organizacji społeczno-politycznej Ludowy Ruch Ukrainy na rzecz Przebudowy (Народний Рух України за перебудову), przyjęto jej program i statut. Program głosił budowę na Ukrainie demokratycznego i humanitarnego społeczeństwa, ludowładztwa, rozwój dobrobytu narodu i stworzenie warunków do godnego życia, odrodzenia narodu i tworzenia suwerennego państwa. Za formalny początek powstania opozycji politycznej na Ukrainie można uważać 29-30 kwietnia 1990 r., kiedy na zjeździe Ukraińskiego Związku Helsińskiego ogłoszono utworzenie Ukraińskiej Par-

²⁵ F. Rudyč wydzielił cztery etapy: I – 1990-2006, II – 2006-2007, III – 2007-2010, IV – po 2010 r.

²⁶ Udział deputowanych pozapartyjnych w warunkach obowiązywania ordynacji większościowej podczas wyborów parlamentarnych: 1994 r. – 168 pozapartyjnych na 338 deputowanych; 1998 r. – 117 na 450; 2002 r. – 94 na 450.

²⁷ *Декларація етичних засад Української Гельсінської спілки з прав людини*, [online] <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1238684627>.

²⁸ I. Мартинюк, *Чи стане „Народний Рух...” всенародним?*, „Філософська і соціологічна думка” 1989, nr 10, s. 60-61.

tii Republikańskiej – pierwszej oficjalnej opozycyjnej partii Ukrainy. Jej przewodniczącym został dysydent Ł. Łukjanenko.

Wiosną 1990 r. odbyły się wybory do Rady Najwyższej USRS XII(I) kadencji oraz do lokalnych organów władzy. Były to faktycznie pierwsze w całym okresie sowieckim stosunkowo demokratyczne wybory. Opozycyjne wobec KPZR struktury: Ludowy Ruch Ukrainy na rzecz Przebudowy, Ukraiński Związek Helsiński, „Memoriał”, Towarzystwo Języka Ukraińskiego im. T.H. Szewczenki i wiele innych utworzyły w celu koordynowania działań podczas wyborów Blok Demokratyczny. W wyniku wyborów przedstawiciele opozycyjnego bloku wyborczego otrzymali 111 mandatów z 442, czego końcowym rezultatem było utworzenie opozycyjnego zjednoczenia Rada Ludowa, które liczyło 125 deputowanych. Przeciwko nim występowała komunistyczna większość („grupa 239”). Po raz pierwszy zatem w instytucji przedstawicielskiej – w parlamencie republikańskim – sformowała się opozycyjna mniejszość.

Równie interesujące były wyniki wyborów lokalnych. W licznych obwodach do przedstawicielskich instytucji miejscowych organów władzy weszli przedstawiciele opozycyjnych sił politycznych. A w obwodach lwowskim, iwanofrankowskim i tarnopolskim przedstawiciele ruchu narodowodemokratycznego uzyskali większość. Doprowadziło to do sytuacji, w której przedstawiciele KPZR/KPU w tych obwodach znaleźli się w mniejszości, stając się *de facto* opozycją. Na tym etapie Rada Ludowa zgodnie ze wszystkimi wytycznymi odpowiadała formatowi opozycji parlamentarnej. Z trzech głównych funkcji najpełniej wykonywała te, które przewidywały krytykę i propozycje alternatywnych dróg rozwoju.

Po klęsce sierpniowego puczu moskiewskiego Rada Najwyższa USRS 24 sierpnia 1991 r. absolutną większością przyjęła „Akt deklaracji niepodległości”. Prawie równocześnie 30 sierpnia Prezydium Rady Najwyższej Ukrainy przyjęło rozporządzenie „O zakazie działalności Komunistycznej Partii Ukrainy”. To w sposób zasadniczy zmieniło konfigurację sił politycznych w parlamencie. Po referendum na rzecz niepodległości i wyborze 1 grudnia 1991 r. L. Krawczuka na prezydenta Ukrainy powstał Kongres Sił Narodowo-Demokratycznych (Конгрес національно-демократичних сил, KNDS) i blok narodowo-radykalny, które sformułowały tezę: *Poparcie wybranego przez cały naród Prezydenta Ukrainy to poparcie rozbudowy niepodległego państwa*, i analogicznie: *Opozycja w stosunku do Prezydenta oznacza rujnowanie niepodległego państwa*²⁹. W efekcie partie narodowodemokratyczne wyraziły poparcie dla prezydenta i przyjętego kursu na rozbudowę niepodległej Ukrainy. Do otwartej opozycji w stosunku do polityki głowy państwa przeszły lewicowe siły polityczne. Większość partii lewicowych powstała z resztek starej KPU. W październiku 1991 r. część zakazanej Partii Komunistycznej utworzyła Socjalistyczną Partię Ukrainy (Соціалістична партія України, SPU) z O. Morozem na czele. W kwietniu 1992 r. SPU, Partia Chłopska (Селянська партія України, SelPU) i kilka innych prokomunistycznych ugrupowań utworzyły koalicję Trudowa Ukraina (Трудова Україна). 19 czerwca 1993 r. samowolnie swoją działalność wznowiła

²⁹ С. Кульчицький, *Держатворчий процес в Україні (підсумки першого п'ятиріччя)*, „Український історичний журнал” 1996, nr 6, s. 69-79.

KPU z P. Symonenką na czele i już 5 października 1993 r. została oficjalnie zarejestrowana, stając się wkrótce najbardziej masową partią tego okresu³⁰. W tym kontekście interesujący jest pogląd ówczesnego kierownika Instytutu Polityki, a dziś deputowanego ludowego Ukrainy M. Tomenki, że na początku powstania ukraińskiej państwowości pojęcie opozycji w ogóle uważane było za synonim antyukraińskości³¹.

Drugi podetap rozwoju ukraińskiej opozycji zaczyna się w 1994 r., kiedy odbyły się przedterminowe wybory parlamentarne (27 marca) oraz prezydenckie (26 czerwca). Mimo iż wskutek problematycznych rozwiązań obowiązującego wówczas ustawodawstwa wyborczego do końca kadencji parlamentu nie został wybrany pełny jego skład, deputowani utworzyli sześć frakcji, dziesięć grup i jedną grupę międzyregionalną. Prezydent L. Kuczma, podobnie jak L. Krawczuk, podczas tworzenia rządu raczej nie liczył na partie polityczne. W znacznej mierze było to uwarunkowane słabością samych partii i znaczną liczbą pozapartyjnych deputowanych, co było skutkiem większościowej ordynacji wyborczej (w Radzie Najwyższej II kadencji na 338 deputowanych było 168 pozapartyjnych). Wejście do rządu poszczególnych ministrów, będących członkami partii politycznych, niekoniecznie było uwarunkowane poparciem ze strony partii prezydenta, a najczęściej – osobistymi kontaktami z głową państwa. W rezultacie tego, że siły polityczne, które złożyły oświadczenie o swojej opozycyjności, lokowały się na krańcach prawicowo-lewicowego spektrum parlamentarnego, ich ideologiczna polaryzacja nie daje nam podstaw do rozpatrywania opozycji jako jednolitej i skonsolidowanej. Opozycja tego okresu nie była dla sił prorządowych pełnowartościowym konkurentem w walce o władzę, a tym bardziej nie proponowała konkretnych ani systemowych rozwiązań odnośnie do kontrolowania i kształtowania kursu w polityce rządu.

Drugi etap obejmuje okres od roku 1998 do 2006. Wybory do Rady Najwyższej odbyły się po raz pierwszy według mieszanej ordynacji proporcjonalno-większościowej. Wielu ekspertów podkreślało, że wprowadzenie składnika proporcjonalnego sprzyjać będzie przyspieszeniu rozwoju systemu partyjnego na Ukrainie. Do parlamentu w 1998 r. weszli przedstawiciele dziewiętnastu partii politycznych, największą frakcję partyjną utworzyli przedstawiciele KPU (121 deputowanych), przedstawiciele sześciu partii mieli tylko po jednym reprezentancie, a grupa pozapartyjnych liczyła 117 deputowanych. Na przełomie 1997 i 1998 r. doszło do ostatecznego ukształtowania się fenomenu pod nazwą „partia władzy”³². W. Pustowojtenko został pierwszym szefem rządu będącym członkiem partii politycznej. Podczas jego mianowania na to stanowisko Partia Ludowo-Demokratyczna (Народно-демократична партія, NDP)³³

³⁰ В. Варенько, *Зародження та розвиток...*, s. 59-63.

³¹ М. Тomenko, *Українська перспектива. Історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії*, Київ 1995, *Політичні студії*, 2.

³² А. Романюк, *Правительство Украины: между непартийным и партийным форматом*, [w:] *Перед выбором. Будущее Украины в условиях системной дестабилизации*, red. А. Гиль, Т. Стемневски, Люблин 2013, s. 260, *Studia Wschodnie Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*.

³³ Partia Ludowo-Demokratyczna (NDP) została założona w 1996 r. w rezultacie zjednoczenia partii Kongresu Pracy Ukrainy i Partii Demokratycznego Odrodzenia Ukrainy z udziałem wielu struktur społecznych. W. Pustowojtenko stał na czele NDP od 1999 do 2006 r.

oświadczyła, że bierze na siebie odpowiedzialność za działalność premiera³⁴. Ostateczne ukształtowanie się „partii władzy” na tym etapie historycznego i politycznego rozwoju Ukrainy było naszym zdaniem uwarunkowane oddziaływaniem szeregu czynników. Po pierwsze, po mianowaniu W. Pustowojtenki na stanowisko szefa rządu jego partia zaczęła być postrzegana w społeczeństwie jako rodzaj partii rządzącej. Było to zdeterminowane nie wynikami osiągniętymi w wyborach parlamentarnych, ale obecnością członków partii w instytucjach władz państwowych. I chociaż w skład rządu weszli tylko dwaj członkowie NDP – Z. Kułyk (minister informacji) i A. Tolstouchow (minister rady ministrów), w terenie urzędnicy oraz ci, którzy liczyli, że wejdą w skład władzy albo odniosą korzyści ze współpracy z nią, zaczęli aktywnie wstępować w szeregi NDP. Szczególnie symptomatyczne w tym względzie były wyniki wyborów parlamentarnych 1998 r. Partia zdołała wprowadzić zaledwie siedemnastu deputowanych na podstawie partyjnych list oraz sześciu deputowanych w okręgach większościowych. To dawało jej dopiero piąty wynik. Jednakże od samego początku prac nowego parlamentu frakcja partyjna liczyła 89 deputowanych. Taki wynik został osiągnięty na skutek dobrowolnego oraz „kompromisowego/stymulowanego” wstąpienia do frakcji tych deputowanych, którzy byli pozapartyjni lub byli członkami innych partii politycznych. Przynależność do partii władzy dawała możliwość uzyskania odczuwalnej przewagi podczas mianowania na stanowiska państwowe różnego szczebla, w sprawach uzyskania kontroli i skorzystania z preferencji dla biznesu. Prócz tego status i realne możliwości członków „partii władzy” mogły wyglądać jak swoista „wizytówka” w stosunkach z innymi deputowanymi i tymi, którzy zajmowali się polityką i biznesem, zachęcając ich do współpracy z władzą.

Za dodatkowy czynnik należy naszym zdaniem uważać pewnego rodzaju inercję w świadomości politycznej i kulturze politycznej mieszkańców postsowieckiej Ukrainy. W obrębie klasy politycznej kraju nie było ludzi ze znajomością procesów demokratycznego rozwoju, dominujące było natomiast doświadczenie ZSRS z kierowniczą rolą KPZR. To właśnie ta partia uosabiała w Związku Sowieckim władzę, aczkolwiek – ze względu na obowiązujący wówczas oficjalny zakaz istnienia innych aktorów sceny politycznej – widzieć w niej siłę polityczną możemy tylko warunkowo. Być może nieświadomie, ale jednak rządząca klasa Ukrainy sformowała „partię władzy” według szablonu KPZR. Jej specyfiką było to, że była tworzona pod urzędującego prezydenta i tylko od niego zależało, która partia polityczna stanie się bazą dla jej kształtowania. Dziś możemy mówić o doświadczeniu szeregu „partii władzy”. Po NDP, w następstwie ponownego wybrania L. Kuczmy na stanowisko głowy państwa i dymisji W. Pustowojtenki ze stanowiska szefa rządu, pozycję „partii władzy” zajęła SDPU(o), na której czele stał przewodniczący Administracji Prezydenckiej W. Medwedczuk. Okres dominacji tej siły w życiu politycznym trwał do wyborów prezydenckich 2004 r. i zwycięstwa W. Juszczenki. Po wyborach prezydenckich 2004 r. kostium „partii władzy” przy mierzała na siebie prezydencka partia Związek Ludowy „Nasza Ukraina” (Народний Союз „Наша Україна”, NSNU).

³⁴ „Высокий Замок” 1997, nr 111/112.

Bez względu na formowanie „partii władzy”, która była reprezentowana w rządzie, realna władza znajdowała się w rękach prezydenta. Odpowiednio również określenie opozycji odbywało się poprzez sprzeciw wobec prezydenta. Tak więc w projekcie ustawy nr 2214-1 z 3 lutego 2003 r. „O większości parlamentarnej i opozycji parlamentarnej w Radzie Najwyższej Ukrainy”³⁵ opozycja została zdefiniowana jako *dobrowolne zrzeszenie deputowanych ludowych Ukrainy – członków frakcji (grup) deputowanych, pozafrakcyjnych deputowanych ludowych Ukrainy, którzy nie popierają politycznego i społeczno-ekonomicznego kursu polityki Prezydenta Ukrainy, działań Rady Ministrów Ukrainy dla jego realizacji i proponują społeczeństwu alternatywny program rozwoju*.

Należy podkreślić, że brak partyjnej przynależności głowy państwa i rządu oraz obecność znacznej liczby deputowanych pozapartyjnych w istotny sposób wpływały na opozycję. W roli oponentów wobec głowy państwa występowały siły lewicowe (Partia Komunistyczna i Partia Socjalistyczna) lub prawicowe (Ludowy Ruch Ukrainy – Народний Рух України, NRU, Ukraińska Partia Republikańska – Українська республіканська партія, partia „Sobór” – Собор i in.). Opozycja parlamentarna była podzielona i wypełnianie jej funkcji sprowadzało się do krytyki polityki aktualnej władzy, realnej alternatywy nie proponowano. Jednocześnie na poziomie kontaktów osobistych przedstawiciele opozycji dość często współpracowali z przedstawicielami władzy, pragnąc uzyskać stanowiska w państwowym aparacie kierowniczym. Ogólnie rzecz biorąc, partie manifestujące opozycyjność wobec głowy państwa prezentowały różne modele zachowania: demonstrowanie opozycyjności, stanowisko neutralne i sytuacyjna współpraca.

Przygotowania do wyborów prezydenckich w 1999 r. stały się swoistym katalizatorem przyjmowania wyraźniejszego stosunku do L. Kuczmy. Sprowokowało to nawet swoisty rozłam w Partii Ludowo-Demokratycznej – A. Matwijenko rzekł się funkcji przewodniczącego NDP i wystąpił z partii, a szeregi partii opuściły znaczące postacie, jak W. Filenko, O. Jemeć, T. Stećkiw, A. Biłous, B. Bezpałyj, J. Sachno, I. Koliuszko i in. Nie nastąpiło jednakże zjednoczenie partii opozycyjnych, a to wskutek braku wpływowych liderów, przejawów partykularnych interesów opozycjonistów, braku doświadczenia i tradycji współdziałania oraz współpracy międzypartyjnej. Istotnym czynnikiem stała się również logika prezydenckiej kampanii wyborczej, ponieważ do drugiej tury przeszli L. Kuczma i lider KPU P. Symonenko. Przy takiej konfiguracji większość deklarujących swoją opozycyjność partii poparła Kuczmę albo „przymknęła oczy” na poparcie dla niego ze strony swoich członków i sympatyków. Ta zmiana stosunku do L. Kuczmy, zwłaszcza ze strony partii prawicowych, była widoczna również po wyborach prezydenckich 1999 r., w których ponownie odniósł on zwycięstwo. W warunkach gwałtownego kryzysu ekonomicznego i finansowego zaproponował on, by na czele rządu stanął W. Juszczenko, i pozwolił mu wprowadzić do rządu część polityków i specjalistów, którzy należeli przedtem do środowisk opozycyjnych wobec głowy państwa. Równocześnie w rządzie znaleźli się ministrowie całkowicie zależni od Kuczmy. W tym okresie prezydentowi przeciwstawiali się przedstawiciele sił lewicowych, zwłaszcza KPU. Równocześnie powstała ciekawa sytuacja, gdy w czasie funk-

³⁵ Projekt przygotowali i wnieśli deputowani ludowi Ukrainy S. Hawrysz, O. Karpow i K. Waszczuk.

cjonowania rządu Juszczenki proprezydencckie partie parlamentarne NDP, SDPU(o) i inne były w opozycji nie wobec całego rządu, ale wobec premiera i poszczególnych ministrów. Sytuacja jeszcze bardziej się skomplikowała wskutek „afery kasetowej”. Rozpoczęte 15 grudnia 2000 r. w Kijowie akcje protestu, zorganizowane w trzy miesiące od dnia zniknięcia H. Gongadze, dość szybko przerodziły się w akcję „Ukraina bez Kuczmy”³⁶. Apogeum konfrontacji stały się wydarzenia z 9 marca 2001 r., kiedy doszło do gwałtownych starć protestujących z siłami porządkowymi. W stosunku do opozycji zastosowano siłowe metody nacisku, a najwyższe władze państwa kwalifikowały działalność sił opozycyjnych jako *zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego*. Dymisja rządu Juszczenki w maju 2001 r., spowodowana przegłosowaniem w Radzie Najwyższej wotum nieufności, przesądziła o przejściu W. Juszczenki i J. Tymoszenko wraz z popierającymi ich siłami politycznymi do opozycji. Tak więc we wspomnianym okresie opozycja polityczna na Ukrainie aktywnie wykorzystywała uliczne formy protestu obok wypracowywania techniki opozycyjnej działalności parlamentarnej.

Ukraiński badacz opozycji politycznej W. Czumak konstatuje, że do czasu wyborów parlamentarnych 2002 r. formalnie ukształtowanej opozycji na Ukrainie nie było. Wybory do Rady Najwyższej przeprowadzone według mieszanej ordynacji proporcjonalno-większościowej nie dawały szans na strukturalizację frakcji parlamentarnych według wyraźnych kryteriów ideologicznych czy partyjnych. Prezydent, Rada Ministrów i parlament przierzucali na siebie nawzajem odpowiedzialność za nieefektywną realizację polityki państwowej albo usprawiedliwiali nieudane polityczne kroki *celowością wyznaczaną przez moment polityczny*³⁷. Jednocześnie uważamy, że właśnie po upadku rządu W. Juszczenki zaczął się proces konsolidacji opozycji na Ukrainie. Przesłała ona zajmować ambiwalentne stanowisko z jednej strony przeciwstawiania się prezydentowi, a z drugiej współpracy z władzą w nadziei uzyskania posad od prezydenta. W ramach nakreślonego procesu konsolidacji w styczniu 2002 r. powstał opozycyjny w stosunku do władzy blok wyborczy Nasza Ukraina (Наша Україна, NU), na którego czele stanął W. Juszczenko. W skład bloku weszli przedstawiciele dziesięciu partii politycznych o orientacji centroprawicowej. Do tej struktury przyłączył się również Blok Julii Tymoszenko (Блок Юлії Тимошенко, БJuТ), a także SPU, które podczas prezydenckiej kampanii wyborczej 2004 r. wspólnie wysunęły kandydaturę W. Juszczenki. Wybory prezydenckie zakończyły się pomarańczową rewolucją, która ogarnęła znaczną część kraju i w której przez dłuższy czas brały udział setki tysięcy obywateli. Zakrojone na wielką skalę protesty uliczne były zarazem wyrazem sprzeciwu wobec fałszowania wyborów, jak i działaniem na rzecz zmiany kierunku rozwoju społecznego, co pozwala traktować je jako opozycyjne.

Zwycięstwu W. Juszczenki w wyborach prezydenckich nie towarzyszyły przedterminowe wybory parlamentarne. Jednakże wraz z utworzeniem nowej „partii władzy” (Związek Ludowy „Nasza Ukraina”) doszło również do przeformatowania parlamentu. Część sprawujących mandat deputowanych poparła nową władzę, przechodząc do frak-

³⁶ С. Бондар, *Критерії опозиційності...*, s. 345.

³⁷ В. Чумак, *Діяльність парламентської опозиції...*

cji proprezydenckich, co doprowadziło do sformowania proprezydenckiej (popierającej władzę) większości. Nastąpiła również rotacja ugrupowań opozycyjnych, kiedy partie, które popierały poprzedniego prezydenta L. Kuczmę, przeszły do opozycji. Logika zachowań nowej opozycji była jednak podobna do tej, która cechowała siły narodowo-demokratyczne na poprzednim etapie rozwoju. Opozycja była gotowa współpracować z władzą. Przejawem tego stało się *Memorandum o współpracy władzy i opozycji*, podpisane 22 września 2005 r. Dokument ten zawierał ważne treści. Mówiło się w nim m.in. o konieczności przeprowadzenia reformy politycznej, niedopuszczalności represji politycznych wobec opozycji itp.³⁸ Jednakże głównym jego elementem było zapewnienie poparcia przez deputowanych opozycyjnej Partii Regionów (Партія регіонів, PR) dla kandydatury J. Jechanurowa na stanowisko premiera.

Tak więc w czasie drugiego etapu dla opozycji politycznej charakterystyczne były następujące tendencje: stopniowa konsolidacja, połączenie sprzeciwu wobec głowy państwa i poszukiwań dróg współpracy z prezydentem, aktywne wykorzystanie masowych ulicznych akcji protestu.

Trzeci etap rozwoju ukraińskiej opozycji zaczął się w 2006 r. Jego podstawą stały się, po pierwsze, wprowadzone 1 stycznia 2006 r. zmiany konstytucyjne, zgodnie z Ustawą Ukrainy „O wprowadzeniu zmian do Konstytucji Ukrainy” przyjętą w dniu 8 grudnia 2004 r. W szczególności zmieniał się system formowania rządu. Zgodnie z art. 83 w Radzie Najwyższej na podstawie wyników wyborów oraz na podstawie uzgodnienia politycznych stanowisk powinna zostać utworzona koalicja frakcji deputowanych, w której skład powinna wchodzić większa część deputowanych ludowych z konstytucyjnego składu parlamentu. Koalicja większości powinna złożyć Prezydentowi Ukrainy propozycje kandydatury na stanowisko premiera i składu rządu³⁹. Wprowadzono także proporcjonalną ordynację wyborczą bez składnika większościowego.

Po drugie, w 2006 r. odbyły się kolejne wybory parlamentarne. Na tym etapie miało miejsce normatywne umocowanie szeregu praw opozycji, przede wszystkim w „Ustawie o regulaminie”, a także w ustawodawstwie wyborczym. Wybory parlamentarne w 2006 r. nie wyłoniły jednoznacznego zwycięzcy, względną większość uzyskały partie proprezydenckie („Batkivszczyzna” – Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина”, Nasza Ukraina, Socjalistyczna Partia Ukrainy, Partia Przemysłowców i Przedsiębiorców Ukrainy – Партія промисловців і підприємців України, PPPU, Partia „Reformy i Porządek” – Партія „Реформи і порядок”, PRP, Ukraińska Partia Ludowa – Українська Народна Partia, UNP, Ludowy Ruch Ukrainy – Народний Рух України, NRU). Próba sformowania przez te partie koalicyjnego rządu zakończyła się niepowodzeniem i już 7 lipca została utworzona nowa „antykrzysowa” koalicja w składzie Partia PR-SPU-KPU z włączeniem w skład nowego rządu pięciu ministrów z Naszej Ukrainy, mimo iż nie było w tym względzie oficjalnych międzypartyjnych

³⁸ *Memorandum porozumienia між владою і опозицією*, „Українська правда” 2005, 22 IX, [online] <http://www.pravda.com.ua/articles/2005/09/22/3013712/>.

³⁹ *Konstytucja Ukrainy із змінами і доповненнями внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року N 2222-IV*, Київ 2006, s. 24-25.

porozumień⁴⁰. Niezdolność partii proprezydenckich do osiągnięcia porozumienia przy rezygnacji z własnych ambicji zdeterminowała znaczne napięcia we wzajemnych stosunkach sił popierających prezydenta Juszczenkę. Poza tym powstała kolejna zawiła sytuacja, gdy jesienią w rządzie, w stosunku do którego NSNU formalnie była w opozycji, pracowali ministrowie będący członkami NSNU. W lutym 2007 r. rozpoczął się kryzys polityczny, wskutek którego parlament przestał pracować w trybie obrad plenarnych z powodu konfliktów na linii władza–opozycja i ciągłego blokowania trybuny parlamentu. 2 kwietnia 2007 r. prezydent przedterminowo rozwiązał parlament. A w pierwszej połowie 2007 r. rozwinął się konflikt z wykorzystaniem sądów i organów ścigania do rozwiązywania problemów politycznych. Podczas kampanii wyborczej NUNS i „Batkiwszczyna” występowały jednocześnie w charakterze „proprezydenckich” i opozycyjnych wobec rządu W. Janukowycza. Analogicznie Partia Regionów była prorządowa, lecz opozycyjna w stosunku do prezydenta Juszczenki. Przedterminowe wybory parlamentarne przeprowadzone w październiku 2007 r. nie doprowadziły do rozwiązania kryzysu politycznego. Został sformowany drugi koalicyjny rząd J. Tymoszenko, który opierał się na poparciu zaledwie 226 deputowanych. Ogólnie rzecz biorąc, okres ten charakteryzował się konfliktowym formatem relacji między prezydentem i premierem oraz opozycją. Spór ten dodatkowo podsycił osobisty konflikt między W. Juszczenką i J. Tymoszenko oraz związanymi z nimi siłami politycznymi i poszczególnymi politykami. Wszystko to doprowadziło do sytuacji, że rząd podczas niektórych głosowań uzyskiwał poparcie ze strony KPU i PR, będących formalnie w opozycji do rządu J. Tymoszenko. Analogicznie partia NSNU, która wchodziła w skład rządowej większości i była formalnie partią prezydencką, była podzielona: jedna jej część popierała J. Tymoszenko, a druga – Juszczenkę. Wygórowane ambicje polityków, niechęć do pójścia na kompromis, zbliżanie się kolejnych wyborów prezydenckich i traktowanie nawet partnerów jako potencjalnych konkurentów warunkowały faktyczny konflikt w byłym „pomarańczowym” obozie politycznym. Rezultatem tego było zwycięstwo W. Janukowycza w wyborach prezydenckich w 2010 r.

Czwarty etap transformacji opozycji rozpoczął się wskutek orzeczenia Sądu Konstytucyjnego Ukrainy z 30 września 2010 r. Odpowiednio do pkt. 5, części szóstej tej uchwały Sąd Konstytucyjny stwierdzał, że Ustawa Ukrainy nr 2222-IV „O wprowadzeniu zmian do konstytucji” była niekonstytucyjna na skutek naruszenia procedury jej rozpatrzenia i przyjęcia. Oznaczało to w konsekwencji przywrócenie poprzedniej redakcji Konstytucji Ukrainy, która została zmieniona i uzupełniona przez wspomnianą ustawę. Jednocześnie z ustawy „O Regulaminie Rady Najwyższej Ukrainy” zostały usunięte wszystkie unormowania dotyczące opozycji parlamentarnej. Dodatkowym czynnikiem jakościowej zmiany sytuacji było przywrócenie mieszanej ordynacji wyborczej, według której odbyły się wybory parlamentarne w 2012 r. Do wskazanych warunkowań formalnoprawnych warto dodać poważne zmiany jakościowe, polegające na nasileniu autorytarnych tendencji reżimu W. Janukowycza przy jednoczesnym reduko-

⁴⁰ Л. Гонюкова, *Політичні партії як інститут державної політики та управління. Теоретико-методологічний аналіз*, Київ 2009, s. 137.

waniu praktyk demokratycznych. Przejawem tego stały się ograniczenia w działalności środków masowego przekazu, kryminalne śledztwa i wyroki skazujące wielu liderów politycznych opozycyjnych wobec PR (J. Tymoszenko, J. Łucenko i in.), faktyczna izolacja w parlamencie opozycyjnych deputowanych, przeciąganie części parlamentarzystów z frakcji opozycyjnych do popierających władzę lub formalnie neutralnych grup parlamentarnych, lekceważenie regulaminu parlamentu podczas przyjmowania ustaw korzystnych dla władzy. Znamienne w tym względzie były głosowania nad ustawami 16 stycznia 2014 r., które były postrzegane przez społeczeństwo jako dyktatorskie (przedstawiciel komisji liczącej głosy wymieniał potrzebną liczbę głosów deputowanych bez uprzedniego liczenia). W takich warunkach opozycyjne frakcje parlamentarne zmuszone zostały do ścisłego współdziałania. 15 czerwca 2013 r. odbył się zjazd opozycji, na którym „Batkiszczyzna” połączyła się z partią Front Przemian i kilkoma innymi partiami.

Dodatkowym czynnikiem polaryzującym scenę polityczną stały się przygotowania do kolejnych wyborów prezydenckich, przewidzianych na 2015 r. Proprezydenckie siły polityczne uświadomiły sobie, że trudno im będzie uzyskać pozytywny rezultat w uczciwych wyborach, i przedsięwzięły szereg działań, w tym także mających na celu izolowanie i zdyskredytowanie opozycji. To z kolei wywołało konieczność skoordynowania działań opozycyjnych partii parlamentarnych, stopniowego przekształcania ich w opozycyjny blok w ramach „Batkiszczyzny”, UDAR-u (Український демократичний альянс за реформи) i Ogólnoukraińskiego Zjednoczenia „Svoboda” (Всеукраїнське об’єднання „Свобода”). Mimo różnic ideologiczno-programowych liderzy tych trzech sił politycznych zdołali zachować jedność w obliczu zagrożenia ze strony potężnej władzy.

W okresie od 2012 r. do lutego 2014 r. opozycja parlamentarna stanowiła skomplikowany twór. Należały do niej frakcje partyjne trzech wymienionych partii politycznych oraz poszczególni deputowani wybrani w okręgach większościowych, którzy przeważnie byli przedstawicielami innych partii lub byli bezpartyjni. O ile reprezentanci opozycyjnych frakcji partyjnych byli w miarę skonsolidowani, także dzięki kontroli partyjnej i dyscyplinie, o tyle deputowani większościowi pozwalali sobie na sytuacyjną współpracę z władzą lub byli do niej zmuszani.

Tak więc opozycja na tym etapie w jednakowym stopniu opowiadała się przeciw prezydentowi i rządowi. Funkcjonalny zakres działalności przewidywał krytykę programów, działań prezydenta i rządu i wysuwanie alternatyw. W kontekście ogólnym konflikt na linii władza–opozycja wyszedł poza ramy dążeń do zmiany władzy i przybrał formę antysystemowej opozycji wobec autorytarnego systemu władzy na Ukrainie. W rezultacie strony konfliktu przedstawiały stronę przeciwną jako wroga, podczas gdy do społeczeństwa zwracały się z przekazem o konieczności wyboru pomiędzy dobrem i złem. Konfrontacyjny format relacji między władzą i opozycją umacniał się wskutek braku w ukraińskiej przestrzeni politycznej tradycji i kultury kompromisu.

Wszystko to logicznie doprowadziło do kryzysu politycznego na wielką skalę i ostrej konfrontacji ulicznej w okresie od końca 2013 r. do lutego 2014 r. Badacze

na określenia wydarzeń tego okresu posługują się terminem „rewolucja godności”. Upadek reżimu W. Janukowycza i zmiany konstytucyjne dają podstawy do twierdzenia, że powstały nowe warunki działalności politycznej opozycji. Bez nowych wyborów parlamentarnych odbyło się przeformatowanie deputowanych w Radzie Najwyższej, czego przejawem stały się utworzenie większości parlamentarnej i oficjalne oświadczenie frakcji PR i KPU o przejściu do opozycji. Przedterminowe wybory prezydenta państwa przeprowadzone 25 maja 2014 r. i oświadczenie prezydenta elekta o konieczności przeprowadzenia przedterminowych wyborów parlamentarnych na podstawie proporcjonalnej ordynacji wyborczej, a także nadzieja na przemiany demokratyczne pozwalają mówić o możliwym rozpoczęciu nowego etapu w ewolucji ukraińskiej opozycji.

Dla okresu kształtowania się i istnienia niepodległej Ukrainy charakterystyczne są więc instytucjonalizacja opozycji politycznej i zdobycie przez nią immanentnych atrybutów funkcjonalnych. Należy skonstatować, że znaczny wpływ na kształt politycznej opozycji miały obowiązujący w konkretnym momencie model systemu półprezydencckiego oraz konstrukcja ordynacji wyborczej. Równocześnie przy dosyć szerokim zastosowaniu instrumentarium pozaparlamentarnego oporu wobec władzy dominującą formą opozycji stała się jej opozycja parlamentarna.

Tabela 1. Partyjna konfiguracja rządów i opozycji (1991-2014)⁴¹

Prezydent	Premier	Okres pełnienia funkcji	Partia premiera	Przynależność partyjna członków rządu	Kadencja parlamentarna
L. Krawczuk (1991-1994)	W. Fokin	24 VIII 1991- -1 X 1992	b/p ¹	b/p	I V 1990- -III 1994
	L. Kuczma	13 X 1992- -21 IX 1993	b/p	b/p + p	
	J. Zwiahilski	27 IX 1993- -16 VI 1994	b/p	b/p + p	
L. Kuczma I (1994-1999)	W. Masoł	16 VI 1994- -4 IV 1995	b/p	b/p + p	II III 1994- -IV 1998
	J. Marczuk	8 VI 1995- -27 V 1996	b/p	b/p + p	
	P. Łazarenko	11 VII 1996- -2 VII 1997	WOH	b/p + p	
	W. Pustowojtenko	16 VII 1997- -30 XI 1999	NDP	b/p + p	

⁴¹ Nie brano pod uwagę rządów, na których czele stały osoby pełniące obowiązki premiera, m.in.: W. Symonenko (2 X 1992 – 12 X 1992); W. Duryneć (19 VI 1997 – 16 VII 1997) oraz O. Turczynow (3 III 2010 – 11 III 2010).

Prezydent	Premier	Okres pełnienia funkcji	Partia premiera	Przynależność partyjna członków rządu	Kadencja parlamentarna
L. Kuczma II (2000-2005)	W. Juszczenko	22 XII 1999- -28 IV 2001	b/p	b/p+NRU+ SPU	III V 1998- -IV 2002
	A. Kinach	29V 2001- -16 XI 2002	PPPU	b/p +PR+SDPU(o) +NDP+PPPU+ APU+PZU	
	W. Janukowycz I	21 XI 2002- -5 I 2005	PR	b/p+PR+TU+ APU+NDP+ SDPU(O)	IV 31 III 2002- -26 III 2006
W. Juszczenko (2005-2010)	J. Tymoszenko I	4 II 2005- -8 IX 2005	„Batkivszczyzna”	BJuT+PPPU+ NU+SPU+b/p	
	J. Jechanurow	22 IX 2005- -4 VIII 2006	NU	PPPU+NU+ SPU+b/p	
	W. Janukowycz II	4 VIII 2006- -18 XII 2007	PR	PR+NU+SPU+ KPU+b/p	
	J. Tymoszenko II	18 XII 2007- -3 III 2010	B(BJuT)	BJuT+NU-LS+ b/p	V 26 III 2006- -2 IV 2007
W. Janukowycz (2010-2014)	M. Azarow I	11 III 2010- -3 XII 2012	PR	PR+BŁ+JC+ SU+b/p	
	M. Azarow II	13 XII 2012- -28 I 2014	PR	PR+UW	VI 23 XI 2007- -12 XII 2012
O. Turczynow (p.o.) (2014)	A. Jaceniuk	Od 27 II 2014	B	B+„Swoboda”+ UDAR+ pozafrakcyjni	

Objaśnienie skrótów:

APU – Agrarna Partia Ukrainy; B – Batkiwszczyna; BŁ – Blok Łytwyna; BJuT – Blok Julii Tymoszenko; JC – Jednolite Centrum; KPU – Komunistyczna Partia Ukrainy; NDP – Partia Ludowo-Demokratyczna; NRU – Ludowy Ruch Ukrainy; NSNU – Związek Ludowy „Nasza Ukraina”; NU – Nasza Ukraina; NU-LS – Nasza Ukraina-Ludowa Samoobrona; PPPU – Partia Przemysłowców i Przedsiębiorców Ukrainy; PRP – Partia „Reformy i Porządek”; PZU – Partia Zielonych Ukrainy; SDPU(o) – Zjednoczona Socjal-demokratyczna Partia Ukrainy; SPU – Socjalistyczna Partia Ukrainy; SU – Silna Ukraina; TU – Trudowa Ukraina; UW – Ukraina – Naprzód!; UNP – Ukraińska Partia Ludowa; WOH – Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Hromada”; b/p – bezpartyjny; p – partyjny

BIBLIOGRAFIA

Сичова В., *Інституалізація політичної опозиції як чинник оновлення системи державного управління України*, Харківський регіональний інститут державного управління На-

- ціональної академії державного управління при Президентіві України, 2009, [online] <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/doc/1/07.pdf>.
- Бондар С., *Критерії опозиційності в політичній системі України*, „Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філософія, Політологія, Соціологія” 2007, nr 7-8.
- Бялоблоский З., *Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи*, Львів 2013.
- Варенько В., *Зародження та розвиток політичної опозиції в Україні у 1991-2002 рр.*, „Освіта регіону: Політологія, психологія, комунікації” 2008, nr 1.
- Вінничук Н., *Типологія політичної опозиції*, „Політичний менеджмент” 2007, nr 3.
- „Высокий Замок” 1997, nr 111/112.
- Гонюкова Л., *Політичні партії як інститут державної політики та управління. Теоретико-методологічний аналіз*, Київ 2009.
- Декларація етичних засад Української Гельсінської спілки з прав людини*, [online] <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1238684627>.
- Закон України „Про політичні партії в Україні”*, [online] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.
- Закон України „Про Регламент Верховної Ради України”*, [online] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.
- Зубрицька Д., *Розумна соціальна дійсність у програмах опозиційних політичних партій*, „Збірник наукових праць. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку” 2009, nr 21.
- Зубрицька Д., *Теоретико-методологічні основи діяльності політичної опозиції*, „Вісник Львівського національного університету імені І. Франка. Серія: філософсько-політичні студії” 2010, nr 1.
- Конончук С., *Парламентська опозиція в Україні. Модель та провадження. Дослідження проблеми*, Київ 2006.
- Конституція України із змінами і доповненнями внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року N 2222-IV*, Київ 2006.
- Кульчицький С., *Державотворчий процес в Україні (підсумки першого п'ятиріччя)*, „Український історичний журнал” 1996, nr 6.
- Мартинюк І., *Чи стане „Народний Рух...” всенародним?*, „Філософська і соціологічна думка” 1989, nr 10.
- Меморандум порозуміння між владою і опозицією*, „Українська правда” 2005, 22 IX, [online] <http://www.pravda.com.ua/articles/2005/09/22/3013712/>.
- Павленко І., *Діяльність позапарламентської політичної опозиції та можливі форми її правового регулювання*, [online] <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Desember/09.htm>.
- Павленко І., *Правовий статус опозиції. Досвід розвинутих демократій і українські перспективи*, „Політичний менеджмент” 2005, nr 5, s. 16-30.
- Павленко Р., *Опозиція: права і повноваження*, „Людина і політика” 2002, nr 4 (22).
- Романюк А., *Правительство Украины: между непартийным и партийным форматом*, [w:] *Перед выбором. Будущее Украины в условиях системной дестабилизации*, red. А. Гиль, Т. Стемппевски, Люблин 2013, s. 260, *Studia Wschodnie Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*.

- Рудич Ф., *Політична влада і опозиція в Україні: методологічний контекст*, „Віче” 2013, nr 17.
- Ткаченко Т., *Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту*, „Політичний менеджмент” 2007, nr 5.
- Томенко М., *Українська перспектива. Историко-політологічні підстави сучасної державної стратегії*, Київ 1995, *Політичні студії*, 2.
- Шведа Ю., *Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні*, Львів 2010.
- Шведа Ю., *Партійна система України: стан, тенденції та перспективи розвитку*, „Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки” 1999, nr 1.

Tłumaczenie Przemysław Tomanek